

УДК 497.1(1999-2017)

Олександр Павленко

здобувач від. історії міжнародних відносин
і зовнішньої політики України

Інститут історії України НАН України
01001, Україна, Київ, вул. Михайла Грушевського, 4
E-mail: asaturov555@ukr.net

РОЗВИТОК ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ У КОСОВО (1999–2017 рр.)

У статті проаналізовано внутрішньополітичний розвиток Косово після війни 1999 р. й проголошення незалежності 2008 року. Ключовою проблемою внутрішньої політики є неврегульованість відносин із Сербією. Конфліктними залишаються албансько-сербські відносини у внутрішній політиці Косово. Суверенітет Косово офіційно перебував під протекторатом ООН і НАТО в 1999–2008 роках. Іntenсивне становлення внутрішньополітичних інституцій і партійних суб'єктів відбулося впродовж 2008–2011 років. Економічні проблеми, зовнішня нестабільність на Балканах, незавершене міжнародне визнання залишають Косово у стані держави, яка балансує на межі кризи. Стабільність забезпечується завдяки зовнішній підтримці з боку ООН, ЄС, НАТО, США.

Ключові слова: Косово, державність, внутрішнє управління, внутрішня політика, демократія, етнічні чистки.

Alexander Pavlenko

applicant of the Department of the History of International
Relations and Foreign Policy of Ukraine
Institute of History of Ukraine
of the National Academy of Sciences of Ukraine
4, Mykhailo Hrushevskiyi Street, Kyiv, 01001, Ukraine
E-mail: asaturov555@ukr.net

THE DEVELOPMENT OF INTERNAL POLITICAL PROCESSES IN KOSOVO (1999–2017)

Influence of Yugoslavia's collapse, as well as of external factors on Kosovo's separation from Serbia is explored in this article. Particular features of Kosovo's internal policy development and problems with a full international

recognition of its independence are also highlighted. The problem of Kosovo's status within the diplomacy of "power poles" in modern international relations system in the context of NATO's war against Yugoslavia in 1999 is underlined.

Kosovo is a multi-party parliamentary representative democratic republic. The State is governed by legislative, executive and judicial institutions which derive from the Constitution adopted in June 2008, although until the Brussels Agreement, North Kosovo was largely controlled by institutions of the Republic of Serbia or parallel institutions, funded by Serbia. The legislative power in Kosovo is held by Parliament. The executive authority is vested in the Government, headed by Prime Minister. The President is Head of State and represents the unity of the people, elected every five years, indirectly by the National Assembly, in a secret ballot by a two thirds majority of all deputies of the Assembly.

Key trends in Serbian policy towards Kosovo after the democratic transformation of its political system and in conditions of Serbia's aspirations for European integration was examined. The process of Kosovo's recognition has shown that Kosovo is an irreversible reality and an essential factor for peace and stability in the Balkan region. This could be best proved by the recognition of Kosovo among all neighboring countries (except Serbia), by the vast majority of the countries in the region and the Euro-Atlantic community.

Keywords: *Kosovo, Statehood, external management, domestic policy, democracy, ethnic cleaning.*

Етнополітичні процеси в умовах глобалізації дедалі частіше провокують розпад багатонаціональних держав і утворення на їхніх уламках «самопроголошених» державних утворень. На заваді цьому не може стати міжнародне право, в якому принцип територіальної цілісності багатонаціональних держав суперечить такому само легітимному принципу права націй на самовизначення. Зазначена проблема імпліцитно присутня у внутрішньополітичному житті Косово після загострення проблеми самовизначення місцевих албанців та спроб Сербії утримати цю територію під своїм контролем.

Проголошення в лютому 2008 р. парламентом Косово незалежності було визнано впливовими державами ЄС (за винятком тих, які мають проблеми з власними сепаратистськими рухами) та США. Водночас складнощі становлення внутрішньої політики Косово за умов нерозв'язаних економічних, політичних і соціокультурних проблем залишаються прикладом ризиків «падаючої держави», яка не володіє повною мірою суверенітетом і нездатна цілком захищати свою територіальну цілісність.

Розвиток державності косовських албанців відбувався ще в складі Югославії. Показово, що більшість з майже 12 млн. албанців проживають

за межами власне Албанії. Це розглядається як історична несправедливість. Ідея «Великої Албанії» стала потужним чинником албанської етнічної консолідації. Проблема Косова стала головною в усьому «албанському питанні»¹.

Російські слов'янознавці наполягають на розгляді «казусу Косова» як «хрестоматійного прикладу квазідержавності». Фахівець із сучасної балканістики Є.Г. Пономарьова зазначає, що доля Косова «залежить не стільки від складного переплетення локальних внутрішніх політичних, соціоекономічних і етноконфесійних процесів, скільки визначається зовнішніми факторами, тобто розподілом сил (військових, фінансово-економічних, ідеологічних, геополітичних) між головними акторами світової політики»². На думку дослідниці, «Косово, зокрема, і Балкани, загалом, стали політичним простором, на якому відпрацьовуються нові принципи міжнародних відносин, моделюється система, заснована не на реальному, але на віртуальному суверенітеті, вибудовується нова система глобального управління»³. На нашу думку, історичні факти дають підстави вважати, що визначати феномен косовської державності в термінології неоколоніалізму непродуктивно. У 1990-ті рр. албанці створили власну систему оподаткування, у тому числі й тих албанців, які працюють за кордоном. Це не тільки дозволило створити альтернативні сербським структури системи освіти й охорони здоров'я (до державних шкіл і лікарень косовські албанці вже тоді не ходили), а й дало змогу проводити на домашніх виборчих дільницях референдум про незалежність і вибори свого парламенту й президента. Як правило, альтернативна державі структура, яка збирає «податки», має назву мафія. Основна сфера інтересів албанської мафії наркотики. «У соціокультурному плані, — пишуть російські дослідники А.Г. Задохін і А.Ю. Нізовський, — албанська етнічна група близька до товариства закритого традиціоналістського типу, для якого характерна уповільнена реакція на мінливу реальність, що чергується різким зростанням стихійної активності в кризових ситуаціях»⁴. В українській історіографії фактично не представлений більш нейтральний погляд на процеси, які відбуваються у внутрішній політиці Косово. Це також зрозуміло, зважаючи на російську агресію проти України та створення фейкових «ДНР-ЛНР». Детально цю проблему автор розглянув у статті «Проблема міжнародного статусу Косово в контексті окупації Криму» в журналі «Зовнішні зносини»⁵.

Мета цієї статті полягає в аналізі основних суперечностей розвитку внутрішньої політики Косово після війни 1999 р., взаємних етнічних чисток, ризиків проникнення adeptів радикального політичного ісламу на територію балканських країн.

12 червня 1999 р. відповідно до резолюції РБ ООН № 1244 Косово опинилося під контролем військ НАТО й спеціально створеної місії ООН

(УНМІК). Після цього «Визвольна армія Косова» була формально перетворена на «Корпус захисту Косова». Однак вплив її командування на справи в Косові залишився величезним. Уже в умовах дії місії ООН Х. Тачі приватизував бензинову компанію «Косово Петроль», фактично ставши найбагатшою людиною в цій країні⁶.

Косовські албанці обрали тактику дрібних кроків, які повинні були дати можливість дійти до проголошення незалежності. Стрімко скорочувалася чисельність сербів у Косові, проте збільшувався потік албанців, які поверталися. Косово перетворилося на центр корупції та організованої злочинності у Європі. 14 січня 2000 р. спеціальний представник Генерального секретаря ООН у Косові Б.Кушнер видав Розпорядження «Про структуру спільної тимчасової адміністрації у Косові». Пункт 2.1 закріплював за Перехідною радою консультативну роль. Пункт 4.1 визначав, що до складу Тимчасової адміністративної ради входять троє косовських албанців і один косовський серб. Передбачалося до 31 січня 2000 р. розпустити судові й адміністративні структури косовських албанців⁷.

Албанський політолог Махмуд Бакалі вимагав визнати, що «албанський народ у Косові не може трактуватися як «національна меншина», тому оскільки влада Сербії застосовувала репресії, «албанський народ має право на самовизначення»⁸. Щоправда, за цією логікою і серби Косова, які стали об'єктом репресій з боку албанців, мають таке саме право. Проте відповідно до плану ООН албансько-сербське управління «об'єднаним містом» Митровицею мало стати прикладом для інших районів Косова. На початку 2000 р. ООН створила в Косові 20 департаментів, функціонально необхідних для управління краєм. Кожен департамент повинен був очолюватися представником міжнародної спільноти й місцевими керівниками. 2 лютого 2000 р. було скоєно напад на транспорт Управління Верховного комісара ООН у справах біженців. Албанські бойовики зривали акцію щодо повернення сербських біженців. Після цього внаслідок насильства в північній частині міста Митровиця було виселено більше 1650 албанців. Під час заворушень були спалені офіси міжнародних організацій⁹.

23 лютого 2000 р. на тлі етнічних чисток сербів у Косові демократична опозиція в Сербії закликала адміністрацію ООН зберегти багатоетнічний склад населення не тільки в Митровиці, а й у столиці Косова Приштині, також у Призрені, Печі, Джаковиці. Однак коло етнічних чисток розірвати не вдалося. Правозахисна організація «Міжнародна амністія» в березні 2000 р. звинуватила НАТО й ООН в неповазі прав людини в Косові¹⁰. Попри ці факти логіка розбудови адміністративно-політичних структур у краї підтримувалася міжнародними організаціями. 21 березня 2000 р. Спеціальний представник Генерального секретаря

ООН у Косові Б. Кушнер видав розпорядження «Про реєстрацію та діяльність у Косові політичних партій». Пункт 1.2 визначає поняття політичної партії як «організації осіб, які добровільно об'єднуються на основі спільної ідеї, спільних інтересів або загальних позицій з метою домогтися політичного впливу й обрати своїх представників до керівних органів». Пункт 2.4 констатував, що «заява про реєстрацію вважається відповідною вимогам, якщо число зареєстрованих прихильників становить не менше 4000 осіб (якщо партія представляє відносно нечисленну етнічну громаду в Косові)». Пункт 3.1 встановлював п'ять підстав для відмови в реєстрації. Головною з них була невідповідність статутних документів або політичної програми розпорядженням МООНВАК, або наявність у партії назви, яка «може бути чинником, що викликає ненависть або провокує насильство». Пункт 4.3 встановлював, що жодна особа, обвинувачена в злочинах Гаазьким трибуналом, не може обіймати посад у зареєстрованих партіях. Пункт 5.1 констатував, що «доходи політичної партії можуть включати в себе пожертви у вигляді коштів і натурою, членські внески, субсидії, подарунки, заповідане рухоме майно й надходження від будь-якої законної діяльності, здійснюваної політичною партією з використанням свого майна й ресурсів»¹¹. Тобто пряме фінансування з-за кордону для албанських партій не виключалося, що свідчило про непевність місцевих структур громадянського суспільства та його залежність від грантів.

27 березня 2000 р. генсек НАТО Дж. Робертсон закликав «Корпус захисту Косова», хоча «вирують пристрасті й існує жага помсти», припинити провокації у Косовській Митровиці¹². 30 березня 2000 р. спеціальний представник Генерального секретаря ООН видав розпорядження «Про заснування адміністративного департаменту з питань відновлення». Його основними функціями мали стати «загальне управління справами, пов'язаними з координацією діяльності з відновлення в Косові та її фінансуванням за рахунок коштів, що надійшли від двосторонніх і багатосторонніх донорів та зі зведеного бюджету Косова»¹³. Цей департамент був покликаний розробити загальну стратегію відновлення, сприяти ефективному й підконтрольному використанню коштів, упроваджувати інформаційні технології у Косові. В ідеалі кадровий склад цього департаменту повинен був відображати багатоетнічний характер Косова з урахуванням рівня компетентності й достоїнств його кадрового складу.

У доповіді Генсека ООН К. Аннана про Місію ООН у справах тимчасової адміністрації у Косові (18 вересня 2000 р.) відверто визнавалося, що «всі муніципальні інститути є тимчасовими за своїм характером», а «кінцева влада з усіх питань, що стосуються управління краєм, буде, як і раніше, перебувати в руках мого Спеціального представника»¹⁴. 28 жовт-

ня 2000 р. в Косові відбулися перші муніципальні вибори, організовані МООНК. Про сумнівну нейтральність Спеціального представника Генерального секретаря ООН в Косові Б. Кушнера свідчить, наприклад, розпорядження «Про пільги для косовських інвалідів війни і для родичів тих осіб, які загинули в результаті збройного конфлікту в Косові»¹⁵. Суб'єктами цього розпорядження стали члени колишньої ОАК й албанські цивільні особи, які постраждали в період з 27 лютого 1998 р. та до 20 червня 1999 р. Про косовських сербів у цьому документі взагалі не йшлося. На суміжній території Македонії у цей час активізувалася діяльність албанської «Визвольної національної армії». У березні 2001 р. албанські загони під командуванням Алі Ахметі вели бойові дії проти регулярної армії Македонії у районі Тетово. Македонський уряд оголосив цих бойовиків терористами, а їхній виступ назвав агресією з боку Косова¹⁶.

У квітні 2001 р. лідери албанського руху в Македонії Арбен Джафарі, Алі Ахметі та Імер Імері визнали, що не існує військового вирішення проблем у Македонії. Вони зажадали, щоби реформи вели країну до євроатлантичної інтеграції. Тільки 13 травня 2001 р. за посередництва ЄС було підписано угоду між македонським урядом і провідними албанськими партіями Македонії. Вони вимагали зміни конституції країни, визнання албанської мови державною, розширення місцевої автономії, амністії бойовиків в обмін на перемир'я¹⁷. З 4 червня 2001 р. сили КФОР встановили контроль на кордоні Косова й Македонії. Щоправда, солдати албанського «Корпусу захисту Косова», причетні до злочинної діяльності, піддавалися лише індивідуальним дисциплінарним заходам. «Знищення албанського тероризму, відновлення миру й безпеки, а також торжество закону на всій території, — зазначалося в програмі уряду Македонії для вирішення кризи (5 липня 2001 р.), — є головним інтересом Республіки Македонія, а також сусідніх країн і всього світового співтовариства»¹⁸. Македонський уряд погодився з цими вимогами, підписавши 13 серпня 2001 р. в м. Охрид Рамкову угоду з албанськими партіями. Пропонувалося зберегти багатонаціональний характер македонського суспільства на основі децентралізації влади, заборони дискримінації та справедливого представництва албанців в органах влади, фінансування македонською владою вищої освіти албанською мовою, використанні символів національної ідентичності в албанських громадах¹⁹.

Формально 26 вересня 2001 р. ЄС і НАТО завершили операцію «Essential Harvest» з роззброєння албанських бойовиків на території Косова. Вагомий внесок у відділення Косова від Югославії вніс спеціальний представник Генерального секретаря ООН Б. Кушнер. 4 травня 2000 р. він видав розпорядження «Про привілеї та імунітет групи Світового банку і її

посадових осіб у Косові». На них поширювалися всі дипломатичні привілеї, хоча до того моменту Косово не було суб'єктом міжнародного права. Своім розпорядженням від 27 липня 2000 р. спеціальний представник Генерального секретаря ООН Б. Кушнер встановив кількість, назву та межі 30 муніципалітетів Косова²⁰. Свобода пересування сербів у Косові була обмежена албанськими озброєними формуваннями, які прагнули не допустити повернення сербських біженців. Повільно розглядалися справи про викрадених осіб та повернення захопленого сербського майна. 15 травня 2001 р. розпорядженням глави Місії ООН у Косові № 2001/9 були введені в дію «Конституційні рамки тимчасового самоврядування в Косові», які стали фактично тимчасовою конституцією «автономного» Косова²¹. Реєстрація виборців здійснювалася в Косові з 30 липня по 22 вересня 2001 р. Сербська громада вимагала не допустити до виборів екстремістські албанські партії — Народний рух Косова й Національний рух за звільнення Косова. За результатами виборів мали бути створені органи місцевого самоврядування на основі тимчасових Конституційних рамок для Косова, яке відповідно до положення резолюції РБ ООН 1244 (1999 р.) отримало значну автономію.

17 листопада 2001 р. відбулися вибори Скупщини Косова. Жодна партія не отримала абсолютної більшості. Владу поділили Демократичний союз Косова й Демократична партія Косова. Президентом став відомий діяч боротьби за незалежність Ібрагім Ругова. Реальну владу в албанській громаді закріпив за собою командувач «Армії визволення Косова» Х. Тачі.

3 квітня 2002 р. Державна Дума Російської Федерації у заяві з нагоди третьої річниці агресії НАТО проти СРЮ зажадала «повернення югославської армії та поліції до Косово для охорони сербських святинь, розмінування мінних полів, несення служби на прикордонних заставах»²². У відповідь 23 травня 2002 р. Скупщина Косова прийняла «Резолюцію про захист територіальної цілісності Косова». РБ ООН порахувала, що це не входить до її компетенції, і резолюція не має юридичної сили, однак політичного значення цього документа ніхто не оскаржував. Пересічних мешканців Косова албанського походження більше хвилювали питання працевлаштування²³. Їм доводилося існувати на кошти родичів, що працювали за кордоном, і міжнародну гуманітарну допомогу.

26 жовтня 2002 р. більшість представників сербської громади Митровиці бойкотувала вибори Скупщини Косова. Коаліція сербських партій Косова «Повернення» заявляла, що не отримувала від своїх виборців повноважень підтримувати інститути, які працюють на досягнення незалежності Косова. Наступні вибори ООН планувала провести наприкінці 2004 року. 31 березня 2003 р. НАТО передало командування операцією в

Македонії Євросоюзу. Хоча проти цього виступала Туреччина, яка була незадоволена використанням у межах спільної зовнішньої та оборонної політики ЄС ресурсів НАТО. Сербська сторона пропонувала вести переговори про права людини, роботу комунікацій, повернення біженців. Стрімко змінювалося сербська громадська думка. Якщо в 2000 р. 39% сербів вважали, що Косово втрачено назавжди, то в 2004 р. так думали вже 48% громадян Сербії²⁴.

17–19 березня 2004 р. албанці в Косові цілеспрямовано зруйнували більшу частину сербських культурних та історичних пам'яток, зачисливши територіально-семіотичний простір Косова від колишньої сербської присутності. 19 березня 2004 р. на терміновому засіданні РБ ООН Генеральний секретар К. Аннан закликав албанців Косова «поважати й захищати права меншин»²⁵. Албанців не цікавив майбутній туристичний потенціал Косова. Їх турбувала перспектива політики «статус-кво», хоча в короткій часовій перспективі це насильство робило політику форсування проголошення незалежності Косова неможливою.

Утім, 23 жовтня 2004 р. в Косові відбулися вибори до Скупщини. Косовські серби знову їх бойкотували. Албанців представляли 33 політичні партії. Явка виборців склала 54%, що було на 10% менше показника 2001 р. Демократична ліга Косова отримала 45,4% голосів, Демократична партія Косова — 28,9%, Альянс за майбутнє Косова — 8,4%, нове албанське політичне утворення «Ора» (Час) — 6,2% голосів. Прем'єр-міністром залишився Байрам Реджепі. ООН ставила перед ним завдання створення представницького, стабільного й ефективного уряду. За попередні три роки діяльності Скупщина Косова прийняла 83 закони, 74 з яких були подані МООНК. У жовтні 2005 р. в доповіді Генсека ООН відзначалося, що в Корпусі захисту Косова значиться 3029 осіб, з них 157 були представниками етнічних меншин.

20 січня 2006 р. помер перший президент Косова І. Ругова. Це стало поворотним моментом у процесі входження до влади лідерів ОАК. Гостра політична конкуренція в середовищі косовських албанців була зумовлена процесом приватизації власності. Сербська православна церква в Косові втрачала свою земельну монастирську власність. До кінця 2006 р. «Косовське трансAGENTСТВО» завершило процес приватизації, подолавши захоплення його території муніципалітетами. Проблемним було проходження інкасаторських платежів. Відбувалися порушення податкового законодавства. Лише 20% загальних податкових надходжень забезпечувалися за рахунок внутрішніх надходжень. Проте було скорочено контрабанду тютюну до Європи²⁶.

17 лютого 2008 р. парламент Косова проголосив Республіку Косово. За декларацію незалежності проголосували 109 албанських депутатів.

При цьому десять сербських «квотних» депутатів не були присутні на цьому історичному засіданні. Звичайно, Конституція Сербії такої процедури не передбачає. Мовою оригіналу Конституції Республіки Косова є англійська. Лише перед її ухваленням цей документ переклали албанською й сербською мовами. Верховний муфтії мусульман Сербії Мухаммад Юсуф Спахич засудив одностороннє проголошення незалежності Косова. На його думку, цим «спокушають багато мусульманських країн»²⁷.

17 травня 2008 р. у Приштині створено «Рух за об'єднання», що ставить собі за мету «об'єднання албанських територій»²⁸. 20 травня 2008 р. парламент Косова прийняв закон, який увів 11 державних свят. Однак 28 листопада, який албанцями святкується як День албанського прапора, формально не є державним святом у Косові. 15 червня 2008 р. після затвердження тексту Конституції парламентом Косова вона набула чинності. Текст було вписано в контекст принципів «Комплексних пропозицій щодо врегулювання», підготовлених фінським дипломатом М. Ахтісаарі. За наявності розбіжностей між положеннями конституції і текстом цього плану перевага віддається плану. Головна роль в організації життя залишається за міжнародним цивільним представником Євросоюзу EUROLEX. Фінансування державного будівництва ведеться з-за кордону. Головна роль у визначенні політики Косова належить Міжнародному громадянському представнику (такий собі аналог Високого представника в Боснії та Герцеговині). Він має повноваження в галузі застосування права, включаючи судові органи, поліцію, прикордонний контроль, митницю, виправну службу. Також Міжнародний цивільний представник у Косові призначає генерального ревізора, міжнародного представника до складу ради директорів митної служби, директора податкової адміністрації, директора казначейства, виконавчого директора центрального банківського управління Косово.

24 вересня 2008 р. Конституційний суд вирішив, що Сейдіу порушив основний закон, поєднавши посади голови Демократичної ліги Косова (ДЛК) і президента. Його відставка вилася в розпад правлячої коаліції, де ДЛК була партнером Демократичної партії Косова (ДПК), на чолі з Тачі. Отже, на грудневі парламентські вибори колишні партнери по коаліції йшли як закляті вороги. Мало того, ДЛК на початку виборчої кампанії змінила керівництво, і замість Сейдіу партію очолив мер Приштини Іса Мустафа. Обидві партії під час передвиборчої агітації обіцяли оздоровити економіку, активізувати боротьбу з корупцією й знизити рівень безробіття. Однак реальні проблеми, навколо яких розгорталася боротьба, мали не стільки внутрішній, скільки міжнародний аспект. Фактично на виборах вирішувалося питання про те, хто буде визначати позицію Косова на майбутніх переговорах з Сербією і Євросоюзом.

В умовах протистояння між Тачі й Сейдіу Брюсселю та Белграду було складно шукати точки дотику з Приштиною. Це явно дратувало Європейський Союз, який не приховував, що в результаті політичної кризи в Косові старт переговорів довелося відкласти. А якщо так, то за результатами грудневих виборів Євросоюз хотів би, принаймні, отримати біля керма в Косові передбачуваного й демократичного політика. Крім того, з ним же Брюсселю найближчим часом, ймовірно, належить вести діалог щодо програми інтеграції краю до ЄС і безвізового режиму з країнами Шенгенської угоди. У Брюсселі також не могли не розуміти, що ці вибори на руку саме Х. Тачі, який зумів усунути сильного суперника й впевнено йшов до перемоги. Попередні результати голосування це підтвердили: ДПК отримала більше 30% голосів. На другому місці ДЛК (25%), на третьому — рух «Самовизначення» Альбіна Курті, який виступав за об'єднання Косова з Албанією (він набрав близько 12%). На мандати змогли претендувати також «Альянс за майбутнє Косова» Рамуша Карадіная і «Альянс Нове Косово» бізнесмена Беджета Паццолі, які отримали 10% і 7% відповідно²⁹. Одразу після виборів Х. Тачі заявив, що перемогли сили, які виступають за «європейське та євроатлантичне Косово». Він пообіцяв, що через 15 місяців жителі краю їздитимуть до ЄС без віз. Брюссель і європейські представники в краї визнали, що вибори відбулися загалом спокійно, з дотриманням правопорядку. Однак їх «демократичність і чесність» поки під питанням. Кілька політичних партій з майже трьох десятків, які брали участь у виборах, заявили про підтасування й порушення. Саме в день, коли Хашим Тачі святкував перемогу своєї партії на виборах у Косові, до європейських ЗМІ просочилася інформація про 27-сторінкову доповідь для Ради Європи, автором якої виступив колишній швейцарський прокурор Дік Марті³⁰. Посилаючись на дані свого дворічного розслідування, він звинуватив Х.Тачі у фактичному керівництві великою мафіозною мережею в Косові, що займається відмиванням грошей, контрабандою героїну й цигарок до Євросоюзу, торгівлею людьми й контролем над проституцією в краї. У період війни 1998–2000 рр. Х.Тачі як одному з польових командирів Армії звільнення Косова пред'явлено звинувачення в особистій участі в катуваннях і вбивствах. Власті Косова різко засудили доповідь, вважаючи її провокацією.

Суттєвою проблемою еволюції внутрішньої політики Косова залишається економічна слабкість. Щоправда, надра Косова багаті на поклади свинцю, цинку, нікелю, кадмію, кобальту, бокситів, марганцю, галуазиту, селену й кварцу, магнєзиту, бурого вугілля, вісмуту, сірчаної кислоти (хімічний комбінат в Обиличі), срібла. Після війни 1999 р. Косово «виробляє тільки політику». Середня зарплата близько 200 євро. Безробітна

молодь зайнята в кримінальному секторі. Косово, як і Чорногорія, як валюту використовує євро. У 2007 р. бюджет ООН для Косова становив 150 млн. євро. Близько 370 млн. євро економіка Косова отримує від своєї європейської діаспори. Це основне легальне фінансове джерело. Річний обіг наркоторгівлі перевищує 1 млрд. євро³¹.

Соціально-економічні протиріччя розвитку Косова пов'язані з природним приростом населення, який випереджає розвиток економічного потенціалу. За темпами демографічного зростання Косово посідає перше місце в Європі. Усі інвестиції поглинаються приростом населення. Проблемою залишається нецільовий розподіл ресурсів. У Косові зберігається високий рівень безробіття, а злидні є повсюдним явищем. Серйозні проблеми створює відсутність надходжень до державного бюджету від економіки Косова й застарілий енергетичний сектор. Серед косовських албанців збільшується кількість громадян, які безграмотні або не мають середньої освіти. Тому в країні високим є рівень безробіття. Косово за багатьма критеріями нагадує «державу, що не відбулася». Однак на відміну від «класичних варіантів», властивих Африці, у випадку з Косовом вирішальним є фактор зовнішньої підтримки.

27 лютого 2009 р. у Приштині відкрито представництво Міжнародного валютного фонду. У липні 2010 р. підписаний Меморандум про кредитування Косова. До завершення слухань у Міжнародному Суді позову Сербії щодо незалежності Косова Росія й Китай блокували присутність делегації Косова на ГА ООН. 18 червня 2009 р. міністр закордонних справ Косова І. Хісені зажадав згорання Місії ООН³². Однак Косову не вдалося домогтися прориву у визнанні своєї незалежності більшістю мусульманських країн. МЗС Сербії висловило задоволення позицією держав-учасниць Організації Ісламська Конференція з питання Косова на сесії МЗС ОІК, що відбулася 25 травня 2009 р. в Дамаску. Лише 9 з 57 членів ОІК на той час визнали Косово.

30 травня 2010 р. у сербських анклавах на півночі Косова — Митровиці й Ново-Брдо — відбулися зіткнення між сербами й албанцями. Албанці вважали, що дії сербів порушують суверенітет Косова. 12 червня 2010 р. у Приштині силами поліції ЄС був заарештований лідер радикального руху албанців 35-річний Альбін Курті, який звинувачував ЄС і ООН у колоніалізмі³³. 18 червня 2010 р. заарештований Байрам Асіані, якого звинуватили в співпраці з терористами, що готували напад на базу Корпусу морської піхоти США в штаті Вірджинія. Побічно ці арешти свідчили про зв'язки радикальної частини косовських албанців з мережею ісламських терористів, проте, враховуючи масштаб присутності військ США в Косові, вони успішно справляються з цим викликом безпеки.

Гнітюче враження, яке на албанців справили ці арешти, було нейтралізовано рішенням Міжнародного суду. 24 липня 2010 р. після вердикту

Міжнародного суду ООН про легітимність одностороннього проголошення незалежності Косова прем'єр-міністр Косова Х.Тачі закликав Іспанію, Румунію, Грецію, Кіпр та Словенію визнати незалежність Косова, не порушувати міжнародне право й не заважати наймолодшій у світі державі «встати на шлях процвітання»³⁴.

У вересні 2010 р. керівництво Косова зібралося в Нью-Йорку, щоб перешкодити ухваленню сербського проекту резолюції, що закликає відновити переговори з усіх відкритих питань. Водночас прем'єр-міністр Косова Х.Тачі закликав Сербію визнати, що у відносинах з Косовом «співпраця двох незалежних держав неминуча»³⁵. Усього напередодні відкриття 65-ї сесії ГА ООН незалежність Косова визнали 69 з 192 держав-членів ООН. США висловлювали невдоволення низькою активністю косовської дипломатії. Тому 6 вересня 2010 р. прем'єр Х.Тачі відвідав Катар, вимагаючи визнання незалежності своєї держави. Однак негативно на цей процес вплинула внутрішньополітична ситуація в Косові.

27 вересня 2010 р. рішенням Конституційного Суду Косова у відставку пішов президент Ф. Сейдіу. Приводом стало поєднання посади президента з постом лідера партії «Демократична ліга Косова». Виконувати обов'язки президента Косова став спікер парламенту Якуп Краснічі. Вимушена відставка Ф. Сейдіу відклала початок офіційних переговорів між Косовом і Сербією за посередництва Європейського Союзу. 30 вересня 2010 р. спікер Я. Краснічі запропонував провести дострокові парламентські вибори. На їх організацію Конституція Косова відводить 45 днів. Новий парламент має обрати президента. «Демократична партія Косова» цю ідею підтримала. Проти виступила опозиційна албанська партія «Альянс за майбутнє Косова». Вони хотіли, щоб вибори проводилися не раніше, ніж їх лідер Рамуш Карадінай буде випущений з в'язниці Міжнародного трибуналу в Гаазі. Він вважався головним конкурентом прем'єр-міністра Х. Тачі. Імідж косовської державності страждав через збільшення потоку ромів-емігрантів, які прагнули знайти притулок у Бельгії, Німеччині, Швеції. Косовські албанці не готові були повною мірою гарантувати права етнічних меншин і прихильність до непорушності кордонів, а також дотримуватися принципів роззброєння й зобов'язань регіональної безпеки. Незважаючи на невизначеність проведення позачергових парламентських виборів, НАТО прийняло рішення про скорочення свого контингенту в Косові з 10 тис. до 5 тис. військовослужбовців. На виборах 12 грудня 2010 р. у сербських північних районах Косова явка виборців була низькою. Сербі формально мають у парламенті Косова квоту в десять місць зі 120. На наступний день Х. Тачі заявив про перемогу «Демократичної партії Косова», яка набрала 31% голосів. «Демократична ліга Косова» Іси Мустафи набрала 25%, а партія «Самовизначення» отримала 16% голосів виборців³⁶.

15 грудня 2010 р. МЗС Франції висунуло проти Х.Тачі звинувачення в торгівлі органами людей, які повинні бути розслідувані EULEX. У цей самий день влада Косова назвала доповідь Ради Європи у справі Х. Тачі наклепом. Нестабільним було й внутрішньополітичне становище в сусідній Албанії. 21 січня 2011 р. під час протестів прихильників опозиційної Соціалістичної партії Албанії у Тирані були вбиті троє людей. Внутрішньополітичний хаос в Албанії тривав з часу невизнання опозицією своєї поразки на парламентських виборах у червні 2009 року. Показово, що Євросоюз на це ніяк не відреагував. 9 лютого 2011 р. лідер «Демократичної партії Косова» Х. Тачі заявив про намір до третьої річниці незалежності створити коаліційний уряд з «Альянсом за нове Косово» Б. Паццолі. Керівник «Незалежної ліберальної партії Сербії» Петар Мілетич заявив про намір увійти до правлячої в Косові албанської коаліції як молодший партнер. Цей політичний маневр послаблював позицію Сербії на майбутніх переговорах з делегацією Косова.

23 лютого 2011 р Х. Тачі, незважаючи на формальне розслідування звинувачення щодо його можливої причетності до торгівлі людськими органами, був обраний на другий термін прем'єр-міністром Косова. Обидва кадрових рішення не були ідеальними з погляду іміжду Косова як нової незалежної держави. Радикальні косовські албанські політики були незадоволені новим президентом Б.Пакколі. У результаті 28 березня 2011 р. обрання президентом Косова колишнього глави «Мабетекс» Пакколі визнали неконституційним. Мотивування рішення Конституційного суду було зумовлене порушеннями процедури голосування. Пакколі тільки в третьому турі набрав 62 з 120 голосів депутатів косовського парламенту. Однак у першому й другому турі отримував менше потрібної кількості голосів, відповідно 54 і 58 голосів. Виникла реальна загроза того, що авторитарна тенденція в сукупності з етнічним албанським націоналізмом, нерозвиненістю партійної системи й криміналізацією влади стане інструментом міжнародної дискредитації незалежності Косова. Адже досягти гармонійної етнічної різноманітності в Косові так і не вдалося.

30 березня 2011 р. президент Косова Беджет Пакколі залишив свій пост. Це вітали основні парламентські партії: «Демократична ліга Косова», «Самовизначення», «Альянс за майбутнє Косова». Потрібно було шукати вихід з конституційно-політичної кризи, у яку поринуло Косово. Інакше новій незалежній країні доведеться долати риси, характерні для держав, «що не відбулися», або «тих, що зазнають невдачі». 4 квітня 2011 р. виконувач обов'язків президента Косова Я. Краснічі не виключав можливості проведення позачергових виборів. Однак 7 квітня 2011 р. парламент Косова обрав президентом країни 36-річну Атіфете Ях'ягу, яка

до того була заступником генерального директора поліції Косова. Склалися обставини, які, незважаючи на підтримку нового президента США Б. Обами, могли перетворити А. Ях'ягу на заручника внутрішніх протиріч у Косові.

Влада Приштини вирішила встановити повний контроль над сербськими анклавами, провівши, звичайно в менших масштабах, операцію за прикладом хорватської. Тоді в серпні 1995 р. Хорватії вдалося витіснити сербів з Країни. 25 липня 2011 р. прем'єр-міністр Косова Х. Тачі віддав розпорядження косовській поліції встановити контроль на контрольно-пропускних пунктах з Сербією на півночі Косова, які з косовського боку контролюються місією ЄС EULEX. Держсекретар міністерства Сербії Олівер Іванович попередив ЄС і НАТО про неприпустимість подібних провокацій. Події стали наслідком економічної «холодної війни» між Сербією та Косовом і спроб влади Приштини заблокувати сербський імпорту у північні райони Косова. 27 липня 2011 р. в сербських анклавах на півночі Косова був обстріляний невідомими гелікоптер КФОР. Інцидент розглядався в контексті тиску Заходу на Белград з метою прискорення остаточного визнання незалежності Косова. Наприкінці липня 2011 р. ситуація на сербсько-косовському кордоні ще більше загострилася. Незважаючи на критику своїх агресивних дій з боку ЄС і НАТО, косовські албанці демонстрували готовність довести до кінця спеціальну операцію зі встановлення свого контролю над сербськими анклавами на Півночі Косова. Ескалація протистояння, незважаючи на обережну реакцію Сербії, ускладнювала процес нормалізації сербсько-косовських відносин, хоча прагнення Сербії почати переговори про вступ до ЄС робило визнання незалежності Косова неминучим. Насильством у сербських анклавах Косова місцеві влади демонстрували свій вплив на переговори Сербії з ЄС. Тому в серпні 2011 р. офіційний Белград відмовився від ідеї вимоги створення сербської автономії у Косові. Як результат 3 грудня 2011 р. Сербія і Косово підписали угоду про спільний контроль у прикордонній зоні.

У період 2011–2017 рр. помітний вплив на внутрішньополітичний розвиток Косова мали події на Близькому Сході. Значна частина радикальних ісламістів відбула на фронті сирійської війни, де долучилася до бойовиків «Ісламської держави Іраку і Леванту». Це дало можливість властям Косова поліпшити свій імідж, а 2016 р. президентом Косово навіть був обраний Х. Тачі. Проте Косово залишається далеким від стандартів багатонаціональної демократії. Стурбованість Євросоюзу викликає те, що Косово залишається центром транзиту нелегальних біженців та інших видів напівкримінального бізнесу. Яскравим прикладом цієї тенденції стали проведені 11 червня 2017 р. дострокові вибори депутатів

парламенту Косово. Боротьбу за 120 депутатських місць вели «Коаліція польових командирів» Р. Харадіная, ультраправий рух «Самовизначення», колишня правляча партія «Демократична ліга Косово» і партія «Сербський список», що об'єднує сербів, які залишились у Косово. Перемогла «Коаліція польових командирів», хоча її лідера Р. Харадіная Сербія звинувачує у скоєнні воєнних злочинів. На другому місці ультраправа радикальна партія «Самовизначення»³⁷. Поразка поміркованих центристських політичних сил лише поглиблювала системну кризу в Косово.

Отже, у випадку з Косовом деградація державних інститутів, злидні, нездатність громадян впливати на політику в умовах політичного пробудження й доступу до інформації про життя в ЄС — усі ці фактори можуть створити сприятливе середовище для поширення на Косово радикального ісламу, тероризму та нестабільності. Не можна виключати можливості посилення політичного ісламу в Косові як альтернативної ідеології світському албанському націоналізму. Символом цієї тенденції можна вважати конкуренцію за контроль над фінансовими потоками з Туреччини й арабського світу, які йдуть в Косово. Дуже активні в Косові саудівські благодійні фонди. Це дає можливість владі Косова грати на протиріччях Сходу й Заходу. У 1999–2017 рр. поступово загострювалося протиріччя між фактичним прямим зовнішнім управлінням заради створення західних зразків державних механізмів і політичним пробудженням косовських албанців, які роблять подібну присутність небажаною для прихильників ідеї створення «великої» Албанії.

---

¹ История антикоммунистических революций конца XX века. Центральная и Юго-Восточная Европа. Москва, 2007. С. 144.

² Пономарёва Е.Г. Новые государства на Балканах. Москва, 2010. С. 52.

³ Пономарева Е.Г. Балканы как точка бифуркации системы международных отношений. Вестник МГИМО. 2008. № 1. С. 10.

⁴ Задохин А.Г., Низовский А.Ю. Пороховой погреб Европы. Балканские войны XX века. Москва, 2000. С. 296.

⁵ Павленко О.С. Проблема міжнародного статусу Косово в контексті окупації Криму. Зовнішні зносини. 2017. № 4. С. 6–12.

⁶ Sundhaussen Holm. Geschichte Serbiens. 19–21. Jahrhundert. Wien, 2007. S. 44.

⁷ Распоряжение, изданное Специальным представителем Генерального секретаря ООН, № 2000/1 «О структуре совместной временной администрации в Косове» (14 января 2000 г.). Албанский фактор в развитии кризиса на территории бывшей Югославии. Москва, 2005. С. 21–27.

⁸ Бакали М. О решении кризиса в Косове и Метохии. Албанский фактор в развитии кризиса на территории бывшей Югославии. Москва, 2005. С. 27.

⁹ Выступление Слободана Милошевича в Гааге (февраль 2002 г.). Правда. 2002, 13 марта. С. 3.

¹⁰ Human rights violations in Kosovo. Prishtina, 2000. P. 10.

¹¹ Распоряжение, изданное Специальным представителем Генерального секретаря ООН, №2000/16 «О регистрации и деятельности в Косове политических партий» (21 марта 2000 г.). Албанский фактор в развитии кризиса на территории бывшей Югославии. Москва, 2005. С. 41–47.

¹² Робертсон Дж. Косово: год спустя. Достижения и проблемы. Доклад Генерального секретаря НАТО. Брюссель, Центр документации и информации НАТО, 2001. С. 8.

¹³ Распоряжение, изданное Специальным представителем Генерального секретаря ООН, № 2000/44 «О привилегиях и иммунитетах группы Всемирного банка и ее должностных лиц в Косове» (4 мая 2000 г.). Албанский фактор в развитии кризиса на территории бывшей Югославии. Москва, 2005. С. 81.

¹⁴ Доклад Генерального секретаря ООН о Миссии Организации Объединенных Наций по делам временной администрации Косова (18 сентября 2000 г.). Албанский фактор в развитии кризиса на территории бывшей Югославии. Москва, 2005. С. 92.

¹⁵ Распоряжение, изданное Специальным представителем Генерального секретаря ООН, № 2000/66 «О льготах для косовских инвалидов войны и для родственников лиц, которые погибли в результате вооруженного конфликта в Косово» (7 декабря 2000 г.). Албанский фактор в развитии кризиса на территории бывшей Югославии. Москва, 2005. С. 108.

¹⁶ Пономарёва Е.Г. Новые государства на Балканах. Москва, 2010. С. 211.

¹⁷ Аккерман А. На острие ножа — Македония через десять лет после обретения независимости. Ежегодник ОБСЕ 2001. Москва, 2004. С. 125–145.

¹⁸ Македония: проблемы истории и культуры. Москва, 1999. С. 72.

¹⁹ Кузнецов Д.В. Проблема Косово в зеркале общественного мнения в 2000-е годы. Мировая экономика и международные отношения. 2008. № 5. С. 63–74.

²⁰ Распоряжение, изданное Специальным представителем Генерального секретаря ООН, № 2000/43 «О количестве, названиях и границах муниципалитетов» (27 июля 2000 г.). Албанский фактор в развитии кризиса на территории бывшей Югославии. Москва, 2005. С. 90.

²¹ Конституционные рамки временного самоуправления в Косове. Распоряжение главы Миссии ООН в Косове № 2001/9 от 15 мая 2001 года. URL: http://www.osce.org/kosovo/elections/documents/framework_serb.pdf (дата звернения: 13.10.2016).

²² Заявление Государственной Думы РФ о третьей годовщине агрессии НАТО против Союзной Республики Югославии (3 апреля 2002 г.). Албанский фактор в развитии кризиса на территории бывшей Югославии. Москва, 2005. С. 204.

²³ Обращение Президента СРЮ Воислава Коштуницы (16 февраля 2001 г.). Албанский фактор в развитии кризиса на территории бывшей Югославии. Москва, 2005. С. 123.

²⁴ Штоль В.В. Роль и место НАТО в системе международной безопасности в условиях глобализации. Москва, 2006. С. 53.

²⁵ Доклад Генерального секретаря Организации Объединенных Наций об операциях Сил для Косова (17 ноября 2004 г.). Албанский фактор в развитии кризиса на территории бывшей Югославии. Москва, 2005. С. 283–316.

²⁶ Rahtfelder E. Kosovo. Geschichte eines Konflikts. Berlin, 2010. S. 44.

²⁷ Выступление Небойши Човича в Вене на встрече с делегацией албанцев из Косова (14 октября 2003 г.). Албанский фактор в развитии кризиса на территории бывшей Югославии. Москва, 2005. С. 245

²⁸ Звягельская И.Д. Косово и Чечня: сходство и различия. Миропорядок после Балканского кризиса: новые реальности меняющегося мира. Материалы конференции. Москва, 2000. С. 162.

- ²⁹ Walzer M. Just and Unjust Wars. New York, 2011. P. 19.
- ³⁰ Доклад Дика Марти о торговле человеческими органами в Косово. URL: <http://www.assembly.coe.int/CommitteeDocs/2010/ajdoc462010prov.pdf> (дата звернення: 13.10.2016).
- ³¹ Gress D. From Plato to Nato. The idea of the West and its opponents. New York, 1998. P. 29.
- ³² Ministry of Foreign Affairs of Kosovo. URL: <http://www.mfa-ks.net> (дата звернення: 13.10.2016).
- ³³ Арест А. Курти. URL: <http://www.izvestia.ru/news/news/243975> (дата звернення: 10.12.2010).
- ³⁴ Черногурский Я. Косово как тест для Россиию. Россия в глобальной политике. 2007. № 1. URL: http://www.globalaffairs.ru/number/n_8144 (дата звернення: 11.11.2008).
- ³⁵ Хардт М. Множество: война и демократия в эпоху империи. Пер. с англ. Москва, 2006. С. 59.
- ³⁶ История Сербии и Черногории. Москва, 2002. С. 44.
- ³⁷ Hamilton D. Kosovo is in crisis — but its institutions are actually proving to be quite robust. URL: <http://www.transkonflikt.com/2017/06/kosovos-tough-year-ahead-five-key-observations-082/> (Last accessed: 18.06.2017).

REFERENCES

1. Akkerman, A. (2004). Na ostrie nozha — Makedonija cherez desjat' let posle obretenija nezavisimosti. *Ezhegodnik OBSE 2001*. Moskva [in Russian].
2. *Albanski faktor v razvitii krizisa na territorii byvshej Jugoslavii*. (2005). Moskva [in Russian].
3. Arest A.Kurti. Retrieved from <http://www.izvestia.ru/news/news/243975> [in Russian].
4. *Doklad Dika Marti o trgovle chelovecheskimi organami v Kosovo*. Retrieved from <http://www.assembly.coe.int/CommitteeDocs/2010/ajdoc462010prov.pdf> [in Russian].
5. Gress, D. (1998). From Plato to Nato. The idea of the West and its opponents. New York [in English].
6. Hamilton, D. *Kosovo is in crisis — but its institutions are actually proving to be quite robust*. Retrieved from <http://www.transkonflikt.com/2017/06/kosovos-tough-year-ahead-five-key-observations-082/> [in English].
7. Hardt, M. (2006). *Mnozhestvo: vojna i demokratija v jepohu imperii*. Moskva [in Russian].
8. *Human rights violations in Kosovo*. (2000). Prishtina [in English].
9. *Istorija antikommunisticheskikh revoljucij konca XX veka. Central'naja i Jugo-Vostochnaja Evropa*. (2007). Moskva [in Russian].
10. *Istorija Serbii i Chernogorii*. (2002). Moskva [in Russian].
11. Konstitucionnye ramki vremennogo samoupravlenija v Kosove. Rasporzazhenie glavy Missii OON v Kosove №2001/9 ot 15 maja 2001 goda. Retrieved from http://www.osce.org/kosovo/elections/documents/framework_serb.pdf [in Russian].
12. Kuznecov, D.V. (2008). Problema Kosovo v zerkale obshhestvennogo mnenija v 2000-e gody. *Mirovaja jekonomika i mezhdunarodnye otnoshenija*, 5, 63–74 [in Russian].
13. *Makedonija: problemy istorii i kul'tury*. (1999). Moskva [in Russian].
14. Ministry of Foreign Affairs of Kosovo. Retrieved from <http://www.mfa-ks.net> [in English].
15. Pavlenko, O.S. (2017). Problema mizhnarodnoho statusu Kosovo v konteksti okupatsii Krymu. *Zovnishni znosyny*, 4, 6–12 [in Ukrainian].

16. Ponomareva, E.G. (2008). Balkany kak tochka bifurkacii sistemy mezhdunarodnyh otnoshenij. *Vestnik MGIMO*, 1, 10 [in Russian].
17. Ponomarjova, E.G. (2010). *Novye gosudarstva na Balkanah*. Moskva [in Russian].
18. Rahtfelder, E. (2010). *Kosovo. Geschichte eines Konflikts*. Berlin [in German].
19. Robertson, G. (2001). *Kosovo: god spustja. Dostizhenija i problemy. Doklad General'nogo sekretarja NATO*. Brjussel', Centr dokumentacii i informacii NATO [in Russian].
20. Shtol', V.V. (2006). *Rol' i mesto NATO v sisteme mezhdunarodnoj bezopasnosti v uslovijah globalizacii*. Moskva [in Russian].
21. Sundhaussen, H. (2007). *Geschichte Serbiens. 19–21 Jahrhundert*. Wien [in German].
22. Chornogurskij, Ja. (2007). *Kosovo kak test dlja Rossiju. Rossija v global'noj politike*. Retrieved from http://www.globalaffairs.ru/number/n_8144 [in Russian].
23. Vystuplenie Slobodana Miloshevicha v Gaage (2002). *Pravda*, 13 marta [in Russian].
24. Zadohin, A.G., & Nizovskij, A.Ju. (2000). *Porohovoj pogreb Evropy. Balkanske vojny XX veka*. Moskva [in Russian].
25. Zvjagel'skaja, I.D. (2000). Kosovo i Chechnja: shodstvo i razlichija. Proceedings from *Miroporjadok posle Balkanskogo krizisa: novye real'nosti menjajushhego mira*. Moskva [in Russian].
26. Walzer, M. (2011). *Just and Unjust Wars*. New York [in English].